

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ

УДК 316.4.066

DOI <https://doi.org/10.32782/2707-9147.2025.106.1>

М. А. ПАРАЩЕВІН

доктор соціологічних наук,
старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник відділу соціальної психології
Інститут соціології Національної академії наук України

ПРОБЛЕМА ОБГРУНТОВАНOSTІ ОСОБИСТИХ ТА МАСОВИХ ОЧІКУВАНЬ ВІДДАЛЕНОГО МАЙБУТНЬОГО

Очікування щодо колективного майбутнього є важливим чинником формування уявлень та орієнтацій індивідів в теперішньому, та індивідуального планування майбутнього. Одним з принципових моментів є розуміння того, на підставі чого формуються ці очікування. Зокрема важливо знати наскільки сформовані очікування є обґрунтованими, і чим вони обґрунтовуються. З погляду підстав формування очікувань та їх обґрунтованості можливе виділення двох типів – раціонального та нераціонального; останній, своєю чергою, може бути поділений на два типи – пов'язаний зі сподіваннями та пов'язаний із вірою. Раціональний підхід до формування уявлень про майбутнє передбачає використання достовірної інформації, її критичний аналіз, та побудову логічних висновків (очікування-розрахунків). Проте подібний підхід у випадку питань, що стосуються віддаленого часу та масштабних соціальних процесів (очікування щодо майбутнього соціальних груп чи країни загалом) суттєво ускладнений внаслідок обмеженості необхідної інформації, її можливих викривлень, обмеженості когнітивних здібностей різних індивідів. Тому очікування часто формуються на інших підставах (очікування-сподівання, очікування-віра).

Очікування-віра пов'язана з однозначною переконаністю, вірою в правильність своїх очікувань, за відсутності достатніх, або й будь-яких підстав. Суб'єкти при цьому покладаються на думку інших, на авторитет інших суб'єктів (які стають джерелом обґрунтування очікування). Такі джерела можуть мати релігійне підґрунтя, або базуватися на харизмі певної особи. Очікування-сподівання є найменш обґрунтованими, їх підстави дуже обмежені, вони базуються на інтуїції чи бажаннях.

Зазначені типи напевно чи зустрічаються в чистому вигляді, вони вочевидь певним чином переплітаються, поєднуються, але при цьому має місце перевага якогось одного із них. Бажано розуміти, який тип в конкретний момент переважає в масових очікуваннях, оскільки різні типи по різному пов'язані зі

стійкістю очікувань, характером реакцій на ситуації нездійснення останніх, з мірою активності суб'єктів. Найбільш оптимальними з погляду користності для формування індивідуальних життєвих стратегій та для успішного розвитку суспільства, видаються очікування-розрахунок.

Ключові слова: «глобальні» очікування, типологія очікувань, раціональність, нераціональність, очікування-розрахунок, очікування-сподівання, очікування-віра.

Постановка проблеми. Визначення стратегій та тактик соціальної активності відбувається не лише на підставі реакцій на наявні ситуації, але й з огляду на уявлення про майбутнє, очікування майбутніх станів та процесів. Зокрема мають значення очікування щодо віддаленого «глобального» майбутнього (майбутнього великих груп, спільнот, країни, частиною яких є індивід). З'ясування змісту та характеру останніх стає важливим елементом дослідження поточних суспільних процесів, їх чинників та варіантів розвитку. Одним з принципових моментів є розуміння того, на підставі чого формуються ці очікування, чим вони обґрунтовуються. Віддалене «глобальне» майбутнє апіорі має значно більшу міру невизначеності, ніж близькі за часом події; відповідно й уявлення щодо цього невизначеного майбутнього в принципі містять елементи недостовірності, фантазування, помилок, неадекватності. Водночас суспільний досвід показує можливість вдалого прогнозування майбутнього, наближеності попередніх очікувань до реалій. Тому необхідно прагнути до того, аби неадекватні очікування мали якомога менше поширення, оскільки вони несуть загрозу здійснення помилкових чи й шкідливих для людини та суспільства дій. Відповідно необхідно розуміти, що визначає міру адекватності очікувань, що є важливим і для загального розуміння феномену очікувань, і для планування можливих політик впливу на них. І головним чинником в цьому випадку стає те, чи ці очікування мають достатньо обґрунтовані підстави, чи вони є мало або й цілкомито необґрунтованими. Тож метою роботи є створення типологізації очікувань «глобального» майбутнього на підставі характеру їх обґрунтованості, визначення особливостей взаємодії різних типів та їх зв'язку зі стійкістю очікувань та плануванням можливих дій в існуючих умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При соціологічному та психологічному аналізі феномену очікувань до питання їх обґрунтованості зазвичай не звертаються. Очікування беруться як даність, обґрунтовуються їх можливі наслідки для індивідуальної та масової поведінки [напр., 1–5] визначаються їх зміст, динаміка, відмінності в різних соціальних групах [напр., 6–7].

Натомість велику увагу до цієї проблематики приділяли економісти, зокрема очікування розглядалися в межах дихотомії «раціональне-нераціональне». В 1950-х роках в економічній теорії сформувався напрям, який виходив з орієнтації індивідів та економічних організацій при прийнятті рішень саме на раціональні очікування [див. 8–10].

Подібний цілковито раціональний підхід вочевидь є значним спрощенням життєвих реалій і існує скоріше як ідеальна модель. Його піддавали різноманітним модифікаціям [див., напр., 11], і активній критиці [див., напр., 12–15]. Наприклад, Дж. Бекерт виходить з того, що «внаслідок невизначеності, що витікає з відкритості майбутнього, рішення не можуть бути пояснені через результат розрахунку оптимального вибору» [16, с. 221], і «очікування майбутніх станів базуються не на фактах, які можна спостерігати, а на умовних припущеннях щодо майбутнього розвитку» [16, с. 226].

Але й однозначне відкидання раціональних складових у формуванні «глобальних» очікувань, на мою думку, є некоректним. Необхідно здійснювати збалансований аналіз різних джерел очікувань, враховувати різні можливі підстави їх формування, та визначати їх ситуативні комбінації.

Виклад основного матеріалу. Загалом необхідно виходити з того, що будь-які очікування формуються на основі якоїсь інформації. Ця інформація може різнитися за повнотою, достовірністю, обґрунтованістю, джерелами. Також велике значення мають способи поводження з нею – чи відбувається її аналіз, перевірка, чи вона просто беззаперечно приймається. Відповідно, з погляду підстав формування очікувань та їх обґрунтованості, можливо виділити два їх типи – очікування, які мають раціональне підґрунтя, і очікування, які формуються не раціонально, афективно.

Раціональний підхід до формування уявлень про майбутнє передбачає використання достовірної інформації, її критичний аналіз, та побудову логічних висновків. Суб'єкт більш чи менш детально обробляє та аналізує наявну інформацію про минулий та поточний стан речей, можливо вибудовує певну модель наявних процесів, і на підставі цього створює уявлення щодо майбутніх процесів та станів (чи то у формі чіткого образу майбутнього, однозначного прогнозу, чи то у формі оцінки ймовірностей та потенціалів різних можливих станів). Розрахунки в цьому випадку можуть мати різну глибину – можуть обмежуватися простою екстраполяцією наявних тенденцій (перенесенням на майбутнє того, що було раніше і є зараз), а можуть бути більш ускладненими, з внесенням можливих поправок на потенційні зміни. Тож такий тип очікувань можна назвати очікуваннями-розрахунком.

Звісно, формування очікування-розрахунку стикається з цілою низкою проблем, як зовнішніх стосовно суб'єкта, так і пов'язаних з ним самим. Щодо зовнішніх проблем базовою є проблеми з інформацією, на підставі якої можна було б робити достовірні оцінки [див., напр., 17]. Навіть суб'єкти експертного рівня, по-перше, не мають доступу до всієї необхідної інформації, і по-друге, можуть виникати проблеми з обробкою останньої, коли її забагато; тим більше такі обмеження виникають у випадку звичайних громадян.

Крім проблеми доступності та достатності інформації також існує проблема її коректності. Інформація може містити помилки, або й бути цілковито хибною, і часто неможливо відділити достовірну інформацію від вигадок.

Також тут має значення масштаб того, щодо чого формуються очікування, та його віддаленість у часі. Очевидно, що очікування щодо якихось локальних подій, які стосуються невеликої території та обмеженої кількості людей, легше піддаються прорахунку, ніж очікування щодо глобальних питань (які є надзвичайно багатофакторними та багатоваріантними), і тих суспільних реалій, які матимуть місце через багато років (можливість раціонального розрахунку віддаленого майбутнього буде природно зменшуватися).

Що стосується самих суб'єктів очікувань, то з одного боку, виникає проблема нездатності великої їх частки (а можливо й більшості) коректно обробляти наявну інформацію та робити адекватні висновки. Пересічні суб'єкти переважно не мають необхідних знань, та навичок роботи з інформацією та побудови логічних висновків, або й не мають відповідних когнітивних здібностей (в принципі не здатні до складних раціональних розрахунків). Як зазначали Дж. Халтівангер та М. Волдмен, «агенти як правило гетерогенні з погляду здатностей роботи з інформацією. Тобто, деякі агенти ... здатні обробляти інформацію дуже витонченим способом, в той час як інші є значно більш обмеженими за своїми можливостями. ... Агенти першого типу мають необмежену здатність до формування очікувань і, відповідно, мають коректні раціональні очікування. ... Агенти другого типу обмежені в своїх можливостях формування очікувань і, відповідно, мають невірні очікування» [18, с. 326]. З другого боку, навіть за наявності вміння адекватної роботи з інформацією, суб'єкти можуть не мати реальної можливості для такої роботи (зайнятість іншими справами, відсутність часу), або й просто не мати бажання для кропітких пошуків необхідної інформації та розрахунків (іноді легше ризикнути і покласти на випадок та інтуїцію).

Але враховуючі всі можливі проблеми з раціональними розрахунками на них орієнтується частина суб'єктів, тож їх теж необхідно враховувати при аналізі відповідної тематики. При цьому, на мій погляд, саме раціональні розрахунки в цілому, на великій кількості випадків, будуть більш обґрунтованими і адекватними, ніж нераціональний підхід. Сучасні держави при формуванні політики значною мірою спираються на експертні знання. Зрозуміло, що експерти можуть помилятися, а «профани» – давати правильні оцінки та поради. Але на загальному тлі, на великій кількості випадків, експерти будуть однозначно точніше «профанів», і орієнтація саме на експертів є цілком виправданою і адекватною.

Крім цього варто зважати на те, що основою для раціональних розрахунків може бути не лише різноманітні об'єктивні цифрові дані

про стан економіки, фінансів, населення тощо, але й знання про стійкі соціальні реалії, про наявні в суспільстві норми, цінності, звичаї. Скажімо оцінюючи ймовірність змін в політиці щодо легалізації одностатевих шлюбів, цілком доцільно орієнтуватися на домінуючі в суспільстві настрої; категоричне і активне неприйняття таких змін абсолютною більшістю населення країни цілком обґрунтовано дозволяє очікувати відсутність відповідних зрушень в осяжній перспективі. Тож врахування ціннісної компоненти суспільства при формуванні очікувань можна вважати цілком раціональним.

Також варто пам'ятати, що раціональність, раціональний розрахунок, не є синонімом правильності, достовірності. Висновки, зроблені раціонально, на підставі розрахунку, можуть бути цілковито хибними, адже можуть базуватися на невірних посилках та недостовірній інформації. Раціональність вказує лише на спосіб набуття знань та прийняття рішень.

Що стосується нераціональних очікувань, то вони не є однорідними, їх можна поділити на два підтипи. Перший – пов'язаний з орієнтацією на просту віру в певний розвиток подій (відповідно, ці очікування будемо називати *очікуваннями-вірою*). В другому випадку, мають місце прості сподівання на певне майбутнє, опора на бажання, мрії, надії що щось відбудуватиметься певним чином (відповідно, ці очікування будемо називати *очікуваннями-сподіваннями*).

Ці два підтипи різняться підставами, на яких вони формуються, мірою обґрунтованості, і мірою впевненості суб'єктів в своїх уявленнях. У випадку очікувань-віри основною стає однозначна переконаність, впевненість в правильності своїх очікувань, за відсутності достатніх, або й будь-яких підстав. Причому суб'єкти покладаються на думку інших суб'єктів. Тут раціональне обґрунтування відсутнє або дуже слабе чи хибне, а переконаність спирається на інформацію від певного авторитету – організації або особи, яким приписується правда та непогрішимість, і які самі стають джерелом обґрунтування того, що вони висувають. Тобто очікування-віра, як і очікування-розрахунок, формується на підставі певного знання, певної інформації, але ця інформація не обробляється, а береться як даність.

Авторитети тут можуть бути різними. Це може бути безособовий авторитет якогось вчення – частіше релігійного (наприклад, очікування відповідно до християнського вчення другого пришестя Христа і Страшного суду). Зазвичай у релігійних вченнях містяться твердження про невизначено віддалене майбутнє, тому на більш конкретних очікувань релігійних осіб потенційний вплив мають конкретні особи – лідери релігійних громад, окремі священнослужителі, яких почитають як святих, релігійні активісти. Ці люди можуть озвучувати прогнози щодо майбутнього, які якоюсь частиною віруючих сприймаються як істина.

Також використовувати релігійну риторику для формування масових очікувань можуть й політики. Дж. Ремес демонстрував, як адміністрація Президента США Дж. Буша-молодшого використовувала для мобілізації своїх прихильників апокаліптичну риторику. «Говорячи про неоднозначну майбутню катастрофу, яка може відбутися у будь-який момент, лідери можуть отримувати підтримку наляканого та занепокоєного населення, яке шукає захисту» [19]. Наголос в цьому випадку часто робиться на почуттях небезпеки, коли наголошується на «відчутті страху, небезпеки та вразливості ... що призводить до збільшення відчуття беззаперечного послуху» [19].

Але джерелом очікування-віри можуть бути не лише релігійні авторитети, та політики, які використовують релігійну риторику. Так само значущими можуть бути й авторитети секулярні. В умовах суттєвого переформатування інформаційного простору, який відбувається останні роки, спостерігається розквіт різноманітних «експертів» та «знавців», які, користуючись різними інформаційними платформами (Youtube, Telegram тощо), набувають надзвичайної популярності, та авторитету [див., напр., 20]. Навколо них формуються чисельні і стійкі групи, які в чомусь нагадують релігійні секти, будучи абсолютно переконаними в правоті та непогрішимості свого авторитета, і нечутливими до критики останнього.

Що ж стосується очікувань-сподівань, то вони є найменш обґрунтованими, порівняно з розглянутими вище. Звісно, якісь підстави, якась інформація, яка дає поштовх для них, все ж таки є, але такі підстави та інформація дуже обмежені, і думки більше базуються на інтуїції чи бажаннях, ніж на оцінці ймовірностей, чи на чіткій переконаності. Як зазначає Дж. Бекерт, «передбачення стосовно майбутнього стану світу ... виражають умовні переконання щодо уявного майбутнього, щодо обіцянок, щодо продуктивності товарів і щодо адекватності стратегій» [12, с. 341]. Відповідно носії такого підтипу очікувань досить мало впевнені в тому, що останні є вірними¹.

Необхідно наголосити, що зазначені типи очікувань (очікування-розрахунок, очікування-віра, очікування-сподівання) є у веберівському сенсі ідеальними типами. Тобто це ті стани, які можуть в різній мірі проявлятися в реальності, але які в чистому вигляді не існують. В реальності вочевидь ці типи певним чином переплітаються, поєднуються. Наприклад, в умовах нестачі інформації формувати очікування спираючись лише на раціональність, розрахунок неможливо. Завжди виникатимуть обмеження розрахунку, і необхідність в якихось моментах спиратися на віру, або якісь її замітники (скажімо, якісь аксіоми, які не є доведеними, але приймаються як очевидний факт). Так само випадки, коли при формуванні очікувань ми спираємося на уявлення про можливе та неможливе в суспільстві, виходячи з пануючих

¹ Водночас такі очікування можуть ставати джерелом інновацій, пропонуючи нестандартний підхід до реальності, нові можливості вирішення існуючих проблем.

звичаїв, норм, цінностей, тут поєднується раціональний розрахунок, та віра в незмінність якихось суспільних станів. Але водночас, на мою думку, в кожному конкретному випадку є перевага (або й домінування) якоїсь однієї з підстав, і має значення, що саме переважає в конкретному очікуванні.

Запропонована типологізація очікувань має не лише теоретичний, але й цілком практичний вимір. Те, чи ми маємо справу з раціональним чи нераціональним підґрунтям очікувань (і так само, чи у випадку останнього переважають очікування-віра чи очікування-сподівання), є важливим з погляду їх безпосереднього впливу почуття та поведінку. Це має значення для стійкості очікувань, для характеру реакцій суб'єктів очікувань у випадку нездійснення останніх, для міри активності суб'єктів.

Що стосується першого, то зрозуміло, що очікування не є чимось застиглим, вони можуть змінюватися з часом, відповідно до змін соціальних умов та ситуацій. Водночас така мінливість не має бути занадто частою і занадто значною, оскільки це негативно позначатиметься на індивідуальній та колективній життєдіяльності, яка потребує певної тягlostі та стабільності. І тут вочевидь найбільш стійким є очікування-віра. Адже за відсутності потреби в раціональних обґрунтуваннях на них зазвичай погано діють заперечення та спростування, якими б достовірними та очевидними вони не були. Нерідко люди, які вірять в певну людину чи організацію, ігнорують інформацію, яка цій вірі суперечить. Найменш стійкими видаються очікування-сподівання; оскільки їхня обґрунтованість є дуже слабкою, а надія часто поєднується із сумнівами, носії таких очікувань будуть швидко реагувати на навіть незначні зміни соціальних умов, на появу навіть обмежених сумнівів в попередніх оцінках, і на суперечливу інформацію. Тож такі очікування можуть змінюватися часто, і нерідкі циклічні коливання між різними очікуваннями – від песимістичних до оптимістичних і знову до песимістичних). Натомість очікування-розрахунки щодо стійкості будуть знаходитися десь між зазначеними полюсами; їх стійкість забезпечується обґрунтованістю, а можливі зміни – зміною вихідних даних (але у випадку достатньої попередньої обґрунтованості такі зміни не будуть занадто сильними).

Що стосується наслідків несправдження очікувань, то найбільші проблеми з його сприйняттям виникатиме у носіїв очікувань-сподівань. Надії та сподівання часто поєднуються зі значним емоційним забарвленням, тож їхнє несправдження більш ймовірно вестиме за собою розчарування, розпач, депресію. З цього погляду втрата очікування-віри впливатиме на психічне та й фізичне самопочуття її носіїв значно сильніше, але з огляду на зазначену вище стійкість такого типу очікувань подібні ситуації відбуваються значно рідше, ніж руйнація очікувань-сподівань, і їх поширеність та негативний вплив в масштабах суспільства будуть невеликими. У випадку ж очікувань-розрахунків

емоційна складова є невеликою, при цьому раціонально мислячі суб'єкти заздалегідь зважають на можливість помилки, тож у випадку зіткнення з ними реакція буде скоріше нейтральною, спокійною, або помірною.

Нарешті від типу очікувань будуть залежати дії індивідів, які мотивуються цими очікуваннями. Ті очікування, які базуються на впевненості (більшій чи меншій) у їх справдженні, будуть більше стимулювати їх носіїв до активної діяльності, спрямованої або на сприяння реалізації очікувань (очікування успішного розвитку країни може стимулювати до активної праці для забезпечення цього розвитку), або на підлаштування себе та свого життя під очікувану ситуацію (очікування погіршення економічної ситуації стимулюватиме до додаткових закупівель товарів, зміни професії, виїзду з країни тощо). А ось очікування-сподівання скоріше будуть пов'язані з орієнтаціями на пасивне вичікування.

Висновки. З огляду на характеристики, які притаманні різним розглянутим типам очікувань, найбільш оптимальними з погляду корисності для формування індивідуальних життєвих стратегій та для успішного розвитку суспільства, є саме очікування-розрахунки. Безумовно, подібні очікування піддаються великій кількості викривлень та помилок, але останні в інших типах очікувань складають ще більшу частку. Відповідно бажано, аби держава або громадянське суспільство прагнули розвивати раціональний погляд на світ, опору у формуванні уявлень про майбутнє на розуміння та розрахунок. Необхідно максимально сприяти формуванню здатності критично мислити, вміти протистояти неправдивій інформації (при цьому уникаючи спокуси заміни чужої неправдивої інформації на свою).

Але також варто зважати, що очікування-розрахунки більш притаманні стабільним, чи усталеним часам. В умовах яскраво вираженої кризи, загрози сталому порядку, вони досить легко можуть поступатися очікуванням-сподіванням (як це ми бачили в Україні під час перших років війни). Тобто орієнтація на очікування-розрахунок є більше наслідком суспільних умов, аніж особистими усталеними характеристиками суб'єктів.

До того ж в чистому вигляді всі виділені нами типи очікувань переважно не зустрічаються. Зазвичай має місце певна комбінація різних типів, хоча й з перевагою якогось одного. Ймовірно найбільший ухил до одного з типів є випадку домінування очікування-віри (яка за своєю природою потребує відкидання раціонального обґрунтування), але й до неї може додаватися елемент сподівань. Так само до раціональних розрахунків (внаслідок їхньої обмеженості), будуть додаватися й сподівання, й орієнтація на певні авторитети (але, мабуть, вже у формі не віри, а довіри, як більш м'якої форми покладання на думку інших).

Також варто зважати на пропоновану типологію при реалізації емпіричних досліджень очікувань. Проста фіксація наявних очікувань

суттєво обмежує наше знання та розуміння їх можливого впливу на суспільство, груп та індивідів. Натомість бажано розуміти, який тип очікувань переважає в конкретний час в конкретній сукупності.

Список використаної літератури

1. Єреськова Т. В., Мазурик О. В. Соціальні очікування в умовах суспільних невизначеностей як соціологічний параметр «нових» нерівностей. *Український соціологічний журнал*. 2017. № 1–2. С. 77–81.
2. Попович І. С. Психологічні виміри соціальних очікувань особистості: монографія. Херсон : ПАТ «ХМД», 2017. 504 с.
3. Шульга М. Іпостасі феномену очікувань. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2023. № 2. С. 28–64.
4. Kunde W., Elsner K., Kiesel A. No anticipation—no action: the role of anticipation in action and perception. *Cogn Process*. 2007. Vol. 8. pp. 71–78. URL: <https://doi.org/10.1007/s10339-007-0162-2>.
5. Poli R. The many aspects of anticipation. *foresight*. 2010. Vol. 12. Iss. 3. pp. 7–17. URL: <http://dx.doi.org/10.1108/14636681011049839>
6. Аксьонова С. Соціальні очікування і установки щодо демографічної поведінки: гендерні відмінності. *Демографічні проблеми та тенденції*. 2011. № 2 (16). С. 52–61.
7. Католик Г. В., Карпенко Є. В. Соціальні очікування мігрантів у час широкомасштабної війни Росії в Україні. *Науковий Вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна*. 2023. № 1. С. 39–45. URL: <https://doi.org/10.32782/2311-8458/2023-1-6>
8. Івашина О. Ф. Проблема раціональності в «основному напрямі» економічної теорії. *Ефективна економіка*. 2014. № 7.
9. Rational expectations and econometric practice. Ed. by R. E. Lucas Jr., Th. J. Sargent. Minneapolis : The University of Minnesota Press, 1981. 367 p.
10. Rethinking expectations: the way forward for macroeconomics. Edited by Roman Frydman and Edmund S. Phelps. Princeton and Oxford : Princeton University Press, 2013. 432 p.
11. Hristova V. Evolution of expectations models in economic thought. *SHS Web of Conferences*. 2023. Vol. 176. URL: <https://doi.org/10.1051/shsconf/202317604009>
12. Beckert J. Capitalism as a System of Expectations: Toward a Sociological Microfoundation of Political Economy. *Politics & Society*. 2013. Vol. 41. Iss. 3. pp. 323–350.
13. Bidart C. How plans change: Anticipation, interferences and unpredictabilities. *Advances in Life Course Research*. 2019. Vol. 41. pp. 1–8. URL: <https://doi.org/10.1016/j.alcr.2018.10.007>.
14. Fox J. The Myth of the Rational Market. New York : Harper Collins Publishers. 2009. 416 p.
15. Eichenbaum M. On the limits of rational expectations for policy analysis. *Canadian Journal of Economics*. 2023. Vol. 56, Iss. 4. pp. 1221–1237.
16. Beckert J. Imagined Futures. Fictional Expectations in the Economy. *Theory and Society*. 2013. Vol. 42. pp. 219–240.

17. Pesaran H. *The Limits to Rational Expectations*. Oxford : Basil. Blackwell. 1987. 325 p.
18. Haltiwanger J., Waldman M. Rational Expectations and the Limits of Rationality: An Analysis of Heterogeneity. *The American Economic Review*. 1985. Vol. 75. No. 3. pp. 326–340.
19. Remes, J. Apocalyptic Premeditations. *Journal of Religion and Popular Culture*, 2010. Vol. 22. No. 2. URL: <https://doi.org/10.3138/jrpc.22.2.00>.
20. Топ найпопулярніших «експертів» на ютубі: Світан виривається на лідерські позиції, «хороших росіян» менше не стає. 2025. URL: <https://texty.org.ua/articles/114535/top-najpopulyarnishyh-ekspertiv-na-yutubi-svitani-vyryvayetsya-na-liderski-pozyciyi-horoshyih-rosiyan-menshe-ne-staye/>

Parashchevin M. A. The problem of the validity of personal and mass expectations of the distant future

Expectations of the collective future are an important factor in shaping individuals' perceptions and orientations in the present, and in individuals' planning for the future. One of the key points understands of the basis on which these expectations are formed. In particular, it is important to know to what extent the formed expectations are justified and what justifies them. In terms of the basis for expectations and their validity, two types of expectations can be distinguished: rational and irrational; the latter, in turn, can be divided into two types: hope-based and faith-based. The rational approach to forming ideas about the future involves the use of reliable information, its critical analysis, and the construction of logical conclusions (expectation-calculation). However, such an approach in the case of issues related to distant time and large-scale social processes (expectations about the future of social groups or the country as a whole), is significantly complicated due to the limited information, its possible distortions, and the limited cognitive abilities of different individuals. Therefore, expectations are often formed on other grounds (expectations-hope, expectations-belief).

Expectation-belief is associated with an unequivocal conviction, a belief in the correctness of one's expectations, in the absence of sufficient grounds or any ones. In this case, subjects rely on the opinions of others, the authority of other subjects (which become a source of justification for expectations). Such sources may have a religious basis or be based on the charisma of a certain person. Expectations-hope are the least justified, their grounds are very limited, and they are based on intuition or desires.

These types are hardly found in their pure form; they are obviously intertwined and combined in some way, but at the same time, one of them prevails. It is desirable to understand which type prevails in mass expectations at a particular moment, since different types are differently related to the stability of expectations, the character of reactions to situations of non-fulfilment, and the degree of activity of subjects. Expectations-calculations seem to be the most optimal in terms of usefulness for the formation of individual life strategies and for the successful development of society.

Key words: «global» expectations, expectations' typology, rationality, irrationality, expectation-calculation, expectations-hope, expectations-belief.